

Ilustracja A.4. Homann Johann Baptista, Regni Bohemiae, Ducatus Silesiae, Marchionatus Moraviae et Lusatae, 1730 (źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach, Zbiór kartograficzny I, sygn. 17).

miasta Brzeg na Górnym Śląsku”³⁰. Natomiast mapa wydana w połowie XVIII wieku w wydawnictwie kartograficznym lipskiego miedziorytnika Johanna Georga Schreibera, która znalazła w Niemczech i poza nimi duży krąg odbiorców, nosi tytuł „Księstwo brzeskie na Dolnym Śląsku”³¹.

³⁰ „der Fürstlichen Stadt Briegk in OberSchlesien”, Fabricius von Falkenstein Georg, *Refrigerium Animae* [...], Briegk 1632.

³¹ „Das Fürstenthum Brieg in Nieder Schlesien”, Stams Marianne, Stams Werner, *Der Kartograph, Kupferstecher und erste sächsische Kartenverleger Johann George Schreiber aus Neusalza-Spremberg 1676-1750*, w: *Neues Lausitzisches Magazin N.F.* 7 (2004), s. 110-137, tutaj 135.

Obszar Górnego Śląska w okresie najnowszym

Podział Śląska w 1742 roku, będący bezpośrednią konsekwencją antagonizmu politycznego w Europie Środkowej i Środkowo-Wschodniej między Prusami a Austrią, przede wszystkim doprowadził do podziału Górnego Śląska: księstwo cieszyńskie oraz większa część księstw opawskiego i karniowskiego pozostały pod panowaniem Habsburgów i rozwijały się odrębnie jako *Kronland Schlesien* (Kraj koronny Śląsk) lub *Herzogtum Schlesien österreichischen Anteils* (Księstwo śląskie części austriackiej)

ze stolicą w Opawie. Związane były nadal z historią czesko-morawską, a później czeską i czechosłowacką. Reszta Śląska przypadła – pomijając południową część księstwa nysko-otmuchowskiego w okolicach Frywałdowa (dziś: Jesenik) na Dolnym Śląsku – Hohenzollernom. W ten sposób historyczny region Górny Śląsk otrzymał ponownie nowy kształt, ponieważ odtąd nie odnosił się on więcej do starszych scalonych granic dynastycznych, lecz do granic administracyjnych.

Podział Śląska z 1742 roku dla potocznego nazewnictwa obszarów Śląska Austriackiego (*Österreichisch Schlesien/Rakouské Slezsko*) nie miał tak zasadniczego znaczenia. Nadal używano konsekwentnie nazw księstw (cieszyńskiego, opawskiego, karniowskiego, nyskiego, państwa stanowego bielskiego). W XVIII wieku był używany również i inny termin, odwołujący się do dawnej przynależności do Korony św. Wacława – Czeski Śląsk (*Böhmisch Schlesien/České Slezsko*). Obok jednak występują terminy oznaczające całe księstwa, a niekiedy po prostu obszar wokół konkretnych miast: Kraj Opawski/Opawszczyzna (*Troppauer Land/Opavsko*), Kraj Cieszyński/Cieszyńskie (*Teschener Land/Těšínsko*), Kraik Bruntalski (*Freudenthaler Ländchen/Bruntálsko*), Obszar Karniowski (*Jägerndorfer Gebiet/Krnovsko*). Do tego dochodziły coraz częściej używane nazwy etnograficzne dla terenów na pograniczu morawsko-śląskim. Stolicą obszaru *Kravařsko* (*Kuhländchen*) leżącego na pograniczu był morawski Nový Jičín (*Neu-Titschein*). Niemcy z kolei na zachodnią część Śląska Opawskiego i część Północnych Moraw, w tym okresie zdominowanych przez ludność niemiecką, używali propagandowego terminu „Kraj Przodków” (*Altwaterland*), który po I wojnie światowej wyparła

Ilustracja A.5. Mapa Górnego Śląska opracowana przez Giovanniego Cassiniego w 1797 r. (źródło: Fundacja – Zakład Narodowy im. Ossolińskich, sygn. 8930, La Slesia Superiore divisa ne' suoi principati e Delineata [...]).

nazwa Kraj Sudecki (*Sudetenland*). Powstała jeszcze jedna nowa nazwa: Kraik Hulczyński (*Hultschiner Ländchen/ Hlučínsko*), na określenie terenu leżącego na lewym brzegu Opawy, albo zamieszkanego przez tzw. Morawców.

W pruskiej części król Prus w ciągu kilku lat zastąpił tradycyjny ustrój stanowy Śląska, z jego terytorialną różnorodnością, licznymi partykularizmami oraz koegzystencją nieprzejrzystych szczebli działania politycznego, systemem absolutystycznym, ze skuteczną administracją, dostosowaną do potrzeb rozwijającego się mocarstwa. Do obydwu wcześniej utworzonych rejencji sądowych

(*Oberamtsregierungen*), we Wrocławiu i Głogowie, dołączyła po pokoju zawartym w Berlinie w 1742 roku, dodatkowa rejencja sądowa w Opolu, przeniesiona w 1756 roku do Brzegu. Osobiście król Fryderyk II, który wprawdzie nawet w swych testamentach politycznych wielokrotnie podkreślał odmienność Dolnego i Górnego Śląska, nie interesował się jednak jakoś szczególnie swymi nowymi terenami górnośląskimi.

Zewnętrzne przesunięcia granic w epoce napoleońskiej – na przykład przyłączenie przy trzecim rozbiore Polski w 1795 roku do dotychczasowego Śląska Pruskiego północno-zachodniego skrawka byłego

województwa krakowskiego jako „Nowego Śląska” (*Neu-Schlesien*) – były tylko epizodem. Spore terminologiczne i merytoryczne problemy, istniejące od dawna przy próbach zdefiniowania geograficznego nie tylko Górnego, lecz także całego Śląska, pojawiły się jeszcze raz bardzo wyraźnie po kongresie wiedeńskim. Członkami Związku Niemieckiego powstałego w 1815 roku były także Prusy i Austria, jednak początkowo niejasne było, które dokładnie z ich terenów miały być przyjęte do nowej konfederacji „suwerennych księstw i wolnych miast Niemiec” (art. 1). Wobec zawsze spornego stosunku Śląska do Cesarstwa Rzymsko-Nie-

Ilustracja A.6. Mapa Śląska Austriackiego wydana w Berlinie w 1742 r., tutaj wyd. 2 z 1747 r. (źródło: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Zbiorów Kartograficznych, sygn. 2453-IV.B., Das Königl. Preussische Souveraine Herzogthum Schlesien, nach der jetzigen Einteilung in die 3 Ober Aemter eingetheilet, und in einer General=und 15 Special Carten vorgestellt).

mieckiego sformułowanie w Akcie Związkowym, że obydwaj mocarstwa przystąpią do konfederacji w imieniu „dawniej do Rzeszy Niemieckiej należących posiadłości”, wymagało dodatkowej interpretacji. Dopiero w kwietniu i maju 1818 roku Wiedeń i Berlin ogłosiły ostatecznie formalną przynależność austriackiej i pruskiej części Śląska do Związku Niemieckiego. Austriacką część Śląska rozumiano wyraźnie jako „łącznie z czesko-śląskimi księstwami oświęcim-

skim i zatorskim”³² – tereny na Górnym Śląsku, które już w XV wieku przypadły Królestwu Polskiemu!

Brzemienne w skutki stały się ponownie zmiany w strukturze admi-

32 „souverainen Fürsten und freyen Städte Deutschlands”, „vormals zum teutschen Reich gehörigen Besitzungen”, „mit Inbegriff der Böhmischeschlesischen Herzogthümer Auschwitz und Zator”, cyt. za: Weber Matthias, Das Verhältnis Schlesiens zum Alten Reich in der Frühen Neuzeit, (Neue Forschungen zur Schlesiens Geschichte I), Köln/Weimar/Wien 1992, s. 381-397.

nistracyjnej. Pruska reforma administracyjna po 1815 roku miała na celu głównie konsolidację administracji państwowej na nowych lub odzyskanych terenach oraz reformę urzędowej organizacji. Utworzona 1 maja 1816 roku, obok dziewięciu innych prowincji pruskich, prowincja śląska została podzielona na cztery rejencje: dolno-, środkowo- i górnośląską oraz jedną na Podgórzu Sudeckim (istniała krótko, jej celem było złagodzenie sytuacji społecznej i gospodarczej na terenie dotkniętym upadkiem przemysłu włókienniczego). Rejencje, noszące nazwy od swych stolic, miały po zakończonej regulacji granic – ten aspekt odgrywał przy ustaleniu nowej struktury administracyjnej ważną rolę – porównywalną liczbę mieszkańców: wrocławska 512.616, legnicka 510.091, opolska 510.497 i dzierzoniowska 467.230. Dopiero wskutek eksplozji demograficznej, następującej wraz z rewolucją przemysłową na Górnym Śląsku, doszło do znacznych zmian. Powstanie Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego między Gliwicami a Mysłowicami odcisnęło piętno na całym regionie i jego postrzeganiu. Pominąwszy konieczne ze względów finansowych rozwiązanie rejencji dzierzoniowskiej w 1820 roku i przydzielenie dotychczas dolnośląskich powiatów nyskiego i grodkowskiego do górnośląskiej rejencji opolskiej, ten podział administracyjny największej pod względem mieszkańców prowincji pruskiej utrzymał się aż do końca I wojny światowej.

Równoległe do świeckich granic administracyjnych należy spojrzeć także na terytorialne struktury kościelne w tych czasach. W drugiej połowie XVIII wieku nawet tak silnemu monarsze jak król Prus Fryderyk II nie udało się znieść przynależności diecezji wrocławskiej do metropolii gnieźnieńskiej. Dopiero po kongresie wiedeńskim doszło wraz

Ilustracja A.7. Mapa księstwa cieszyńskiego (Ducatus Teschinensis in Silesia Superiore), Jonas Nigrini, Cieszyn, ok. 1732 r. (źródło: Muzeum Śląska Cieszyńskiego, fot. Krystian Firla).

z reformą administracji ogólnej także do reorganizacji stosunków kościelnych. Znalazła ona swój finał 16 lipca 1821 roku w bulli papieskiej *De salute animarum*: diecezja wrocławska została zwolniona z *de iure* nadal istniejącej zależności wobec polskiej metropolii w Gnieźnie i podporządkowana bezpośrednio Stolicy Apostolskiej. Z wyjątkiem hrabstwa kłodzkiego i archidiecezji praskiej i olomunieckiej – granice polityczne i kościelne były zatem w dużej mierze zbliżone do siebie. Przy organizacji Kościoła ewangelickiego bez porównania łatwiejsze było dostosowanie po 1815 roku konsystorzów prowincjonalnych, z nadprezydentami na czele, do granic prowincji.

Przez powstanie dwóch nowych państw narodowych po I wojnie światowej – Polski i Czechosłowacji – nastąpiła ponownie znaczna zmia-

na w kształcie terytorialnym Górnego Śląska. Struktura administracyjna całego Śląska, będącego od 1871 roku częścią Rzeszy Niemieckiej, została zmieniona przez utworzenie samodzielnej pruskiej prowincji górnośląskiej w 1919 roku. Jej granice pokrywały się z istniejącą dotychczas rejencją opolską. Ostateczne granice nowej prowincji, istniejącej do 1938 roku, utworzyły się jednak dopiero po uporczywych walkach terytorialnych. Polska i Czechosłowacja, ze względu na skład etniczny ludności, żądały po I wojnie światowej odstąpienia pewnych części Śląska. O pretensjach polskich odnośnie dużej części Górnego Śląska zdecydował plebiscyt z 20 marca 1921 roku, w którym 59,6% ludności wypowiedziało się za pozostaniem w państwie niemieckim, a 40,4% za przyłączeniem do Polski. Według decyzji Rady Ambasadorów państw Ententy podział Górnego

Śląska uprawomocnił się z dniem 15 lipca 1922 roku. Wyniki plebiscytu zostały wprawdzie uznane, jednak podział nastąpił głównie z uwzględnieniem warunków ekonomicznych: Polska otrzymała powiaty: katowicki (miejski i ziemski), królewskohucki (miejski) i pszczyński oraz części powiatów bytomskiego (miejskiego i ziemskiego), strzeleckiego, zabrzańskiego, lublinieckiego, raciborskiego (ziemskiego), rybnickiego, tarnogórskiego i toszecko-gliwickiego, w sumie 3.213 km². Z tego terenu i ze wschodniej części Śląska Cieszyńskiego, podzielonego już w 1920 roku na podstawie decyzji Rady Ambasadorów między Czechosłowacją a Polskę, powstało polskie województwo śląskie z siedzibą w Katowicach. Po stronie niemieckiej pozostały zatem dwie trzecie obszaru plebiscytowego oraz 58% mieszkańców, jednak w polskiej części znajdowało się 85% zasobów węgla kamiennego i 75% obiektów przemysłowych.

Pruska prowincja górnośląska, składająca się, według „ustawy o reorganizacji administracji samorządowej i ustroju gmin i powiatów w prowincji górnośląskiej” z 5 stycznia 1927 roku, z 6 powiatów miejskich i 14 ziemskich, miała po podziale obszaru plebiscytowego w 1921 roku niecałe 1,4 mln mieszkańców. Aż do ponownego połączenia obydwu prowincji 1 kwietnia 1938 roku, Opole było siedzibą administracji prowincji górnośląskiej. 3 września 1922 roku ludność zdecydowała o ustroju prawnopństwowym, czyli czy Górny Śląsk ma pozostać prowincją pruską, czy też ma stać się samodzielnym krajem związkowym w Rzeszy Niemieckiej. W plebiscycie, w którym wzięło udział 74% uprawnionych do głosowania, 513.126 (91,1%) głosów oddano za pozostaniem w państwie pruskim, a 50.400 (8,9%) przeciwko.